

функціонування, основи наложення дисциплінарної відповідальності, дисциплінарне покарання працівника міліції, дисциплінарне взыскание.

Harasymiv O.I. Peculiarities of Disciplinary Liability Exercise in the Bodies of Internal Affairs of Ukraine.

The present article refers to the peculiarities of disciplinary liability in the bodies of Internal Affairs of Ukraine. Close attention is paid to the argumentation of theorists and practitioners of the application of the particular type of liability. A number of suggestions concerning the exercise of disciplinary liability of law enforcement workers as a variety of legal liability are made.

Key words: law enforcement officer, legal responsibility, disciplinary liability in the Bodies of Internal Affairs of Ukraine, the peculiarities of disciplinary liability exercise, the grounds for disciplinary liability imposing, disciplinary punishment of a militia officer, disciplinary penalty.

Стаття надійшла 6 листопада 2012 р.

УДК 34:316.624

Т.З. Гарасимів

ФЕНОМЕН АГРЕСІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена одній із основних проблем філософії права, а саме феномену агресії. Зокрема, з'ясовуються її причини і прояви у соціальному та індивідуальному аспектах. Наголошується на вирішенні фундаментальної проблеми суспільної науки: як усунути фактори, що призводять до агресивних дій людини. Проаналізовано чинники, що впливають на агресивний характер поведінки особи та її прояви.

Ключові слова: феномен, агресія, особистість, причини агресії, прояви агресії, детермінанти агресії, соціальні чинники, індивід, індивідуальні чинники, фундаментальна проблема, становлення особистості, детермінація, наслідки агресії.

Постановка проблеми. Виникнення феномена агресії в процесі становлення особистості вимагає дослідження причин цього явища та факторів, що до нього призводять. У філософсько-правовому аспекті формування особи як повноцінного члена демократичного, правового та соціального суспільства варто розглядати, беручи до уваги чинники, які впливають на агресивність особистості.

Метою статті є постановка фундаментальної філософсько-правової проблеми феномена агресивної поведінки у становленні людини як особистості.

Виклад основних положень. Несвідоме не може проявитися у свідомості у незамаскованому вигляді. Так і агресія шукає опосередкованих, «обхідних» шляхів для власної реалізації. Це породжується її соціальним осудом та регресивним характером вияву. У випадку, коли суб'єкт має можливість безпосередньо реалізувати власну агресію, очікування опосередкованої (непрямої) помсти відіграє незначну роль. Якщо ж відповідна реакція агресії не є прийнятною (наприклад, нема можливості зустрітися з об'єктом агресії або суб'єкт остерігається такої зустрічі), тоді розвиваються опосередковані способи вираження агресії, наприклад, нанесення шкоди власності суб'єкта або його репутації (побутовий приклад: собаку травмує машина, її власниця таємно завдає шкоди автомобілю, а не водієві).

Вірогідність того, що подібні опосередковані дії досягнуть мети, різна, багато залежить від конкретної ситуації і виражається в очікуванні наслідків дії (тобто в інструментальному аспекті). Наприклад, якщо єдиним проявом агресії (помсти) є скарга керівникові на свого колегу, але керівник не проявляє активності, тобто не вживає відповідних заходів, то частина нереалізованої агресивної тенденції виявляється незадоволеною і може зберігатися тривалий час. Очікування зміщується на можливість «удару» у відповідь та страх можливості самому перетворитися на жертву агресії. Через агресивність, таким чином, ілюзорно виражається тенденція психіки «до сили» та страх утиску власного «Я» («слабкість»). У випадку, коли суб'єкт постраждав від агресії, він схильний реалізувати помсту, якщо навіть вірогідність досягнення мети (у відповідь) є дуже низькою. У цьому процесі активно задіяні «умовні цінності» суб'єкта, згідно з якими він оцінює ситуацію як загрозову (чи незагрозову), а «реванш» над суперником означає доведення психологічної сили. Проте суб'єкт часто не бачить, що невиправдано витрачає власну психічну енергію. У такому випадку передбачувані результати помсти є привабливими для суб'єкта, ідуть в унісон з його «умовними цінностями», і він схильний продовжувати агресію. Такі «діяння» часто відбуваються на фоні конкуренції. Якщо вони притаманні психологу-практику, то є прямими доказами його невідкоректованості.

Оскільки цінною є негативна привабливість інструментальної помсти, тобто сама дія помсти (у відповідь), а не очікування адекват-

ного покарання агресора, то результат агресії перетворюється на самоціль. Це небезпечно, оскільки такі результати можуть приносити задоволення, що набуває відтінку садизму. Тут ми можемо вбачати зміщення нормального психологічного функціонування на задоволення від страждань. Окрім того, агресивний суб'єкт схильний до самостраждань і самопокарання. Проте соціально небезпечним є той факт, що останній не хоче залишатися у стражданнях сам, а намагається залучити до цього й інших людей, створюючи для себе середовище живлення агресії. Найбільше задоволення може приносити і безпосереднє споглядання реакцій страждання інших людей. У цьому проявляються феномени садизму та мазохізму. Якщо має місце ворожа агресія, що ґрунтується на принципі помсти, то максимальне задоволення приносить споглядання психологічного або фізичного болю іншої особи. Оскільки таке споглядання може нівелювати агресивну мотивацію в актуальний момент, приносячи тимчасове полегшення, то у подібних ситуаціях може закріпитись агресивна поведінка. Нанесення незначного болю не сповна задовольняє суб'єкта, внаслідок чого зберігається агресивна тенденція. Слабка або прихована вираженість агресивної дії може призвести до того, що суб'єкт, якщо вказати йому на деструктивність його дій, відмовиться бачити у своєму вчинку агресивність. А для того, щоб його майбутня агресія не видалася ірраціональною, він може виробити тенденцію щодо нівелювання гідності власних жертв, дискредитуючи їх. Якщо суб'єкт дізнається про занадто сильний біль, який відчуває його жертва від агресії, то це може викликати почуття провини та тенденцію до компенсації нанесеної шкоди.

Агресія може виникати і під впливом реакцій власного болю та посилюватися провокативною агресивною поведінкою жертви, сильним гнівом та звичкою до високого рівня жорстокості, що спостерігається у злочинців. У цьому випадку больові реакції жертви слугують ознаками успішної агресивної дії та заохочувально впливають на агресора. У досліджах Л. Берковіца було запропоновано студентам потримати руку спочатку у теплій, а потім у крижаній воді. Було доведено залежність агресії від власних больових реакцій, що виникають на фізіологічному рівні [1]. Ті, хто занурював руку у крижану воду, сповіщали про збільшення роздратування та готовність «осипати прокляттями» іншого учасника експерименту, який створює неприємні звуки. На основі подібних експериментів дослідник установив, що основним пусковим стимулом агресії є швидше аверсивна стимуляція (неприємні, больові відчуття), ніж фрустрація, яка була одним із

джерел неприємних відчуттів. Будь-яка аверсивна подія (нездійсненне бажання, особистісна образа, біль) може призвести до агресивного вибуху. Навіть депресивний стан підвищує вірогідність ворожої агресивної поведінки. Це стосується як фізіологічного болю, так і психічного аспекту: суб'єкт, який повсякчас перебуває у стані внутрішнього незадоволення, болю, образи, схильний до заздрощів, ревнощів і т. ін., що прискорює виникнення агресивної реакції.

Дослідження Д.М. Босса довели, що зменшення агресії під впливом болю жертви пов'язано з рівнем самооцінки [2]. На нашу думку, вирішальною детермінантою агресивності суб'єкта може бути його самооцінка, що ґрунтується на умовних і нормативних цінностях та почутті меншовартості. У результаті несправедливого (на думку суб'єкта) нападу, образи або спеціально створеної перешкоди часто порушується його почуття власної гідності, відчуття досконалості, що базується на цінностях ідеалізованого «Я», які не усвідомлюються, однак виражаються в очікуваннях на його підтвердження. Актуалізація почуття меншовартості може бути мотивом агресії, яка створює ілюзію відновлення почуття власної гідності. Проблема полягає у тому, що почуття меншовартості та почуття гідності «Я» нерідко виявляються двома сторонами однієї медалі. Оптимальним виходом є вміння людини уникати крайнощів, знаходити «золоту середину», тоді почуття гідності існує безвідносно до активності агресивних випадів з боку інших людей.

На думку Х. Хекхаузена, майже всі мотивації, що присутні в соціальному аспекті, ґрунтуються на очікуваннях суб'єкта, що підпорядковані принципу взаємності (логіка: «я добре ставлюся до вас, щоб і ви добре ставилися до мене») [3]. В таких очікуваннях ми бачаємо небезпеку переходу на суто інструментальний рівень агресивної поведінки, який не нівелює деструктивні тенденції, а лише маскує їх – коли суб'єкт тамує у собі агресію зі страху втратити стосунки, матеріальні вигоди, соціальне чи службове становище. До того ж, такі очікування можуть проявитися у прагненні ставитися до себе (з боку інших людей) як до ідеального (оскільки суб'єкт намагається виглядати чемним і доброзичливим у зовнішній поведінці), проте він не бачить, де опосередковано виражає агресію щодо інших (наприклад, дискредитує діяльність або перешкоджає інтересам інших людей). Хоча його несвідоме може «добре знати» про шкідливість і деструктивність таких форм поведінки. За умов повторюваності та неусвідомлюваності першопричин виникнення агресії остання може набувати характерної риси даної

особи. Небезпека може полягати не лише в утиску інших людей: суб'єкт, обтяжений тенденцією до агресії, залежний передусім від власних деструктивних інтересів та звички ігнорувати інтереси інших людей, і тим самим позбавлений свободи вибору форм поведінки. Зазначені фактори зумовлюють «поглинання енергії», що властиве невідкоректованій людині.

За висновками Х. Хекхаузена, соціальні норми, за якими визначаються типи та частота агресивних форм поведінки, задаються особливостями культури, відповідним рівнем якої володіє кожний конкретний суб'єкт. Цікаво, що діти, які виховуються у різних культурах, перш ніж подолати етапи соціалізації, мають подібний тип агресивного реагування (вони можуть кусатися, кричати, бити іншу дитину) [3]. З подальшою соціалізацією відбувається зміна форм агресії, з'являється тенденція до вираження агресії у словесній образі та конкурентній боротьбі.

Завуальоване вираження агресії часто пов'язане саме з засвоєнням соціальних норм та формуванням особистісних цінностей, які допомагають уникати прямого вираження агресії у руйнівних діях. Посилювати або гальмувати агресію може присутність інших людей або уявлення про можливу позитивну або негативну оцінку агресивної поведінки оточуючими людьми.

Чи є гнів достатнім мотивом агресивної поведінки? Емоція гніву, що виникає в умовах фрустрації, підвищує готовність до агресії. На думку Л. Берковіца, гнів опосередковує фрустрацію та агресію. Він є необхідною, але недостатньою умовою виникнення агресії, оскільки для ворожої агресії необхідні фактори її запуску у дію. Так, Л. Берковіц установив, що надто високий рівень гніву може видатися суб'єкту недоречним і призвести до процесу його гальмування [1].

Агресивність може посилюватися й іншими джерелами збудження – фізичним навантаженням, сексуальним збудженням, спекою, відсутністю комфорту тощо. Це так звана фоновна напруга. Суб'єкт може приписувати її гніву, або навпаки, зовнішній дискомфорт може пояснюватися агресією щодо когось. Людина може не знати, що її збудження викликане іншими факторами, а не агресією як такою. Тут актуалізується когнітивний аспект: стан фізіологічного збудження може підживлювати ту або іншу емоцію залежно від того, як людина сама пояснює та оцінює це збудження. Існує думка, що сексуальне збудження та гнів можуть посилювати одне одного. При

цьому останнє у поєднанні з ворожими думками та почуттями може призвести до появи агресивної поведінки. А. Бандура визначає стан гніву як компонент загального збудження, який сприяє агресивності за умов сприятливої для неї ситуації та коли наслідки агресії прогнозуються як неруйнівні, не загрожуючи соціальному статусу та престижу особи [4]. Гнів не посилює агресію у тому випадку, коли виникає страх перед її наслідками, перед почуттям провини або засудженням з боку інших людей.

Енергетична модель накопичення та розрядки, катарсису агресивної енергії вперше була використана З. Фрейдом та Е. Брейєром під час лікування гіпнозом, коли травмуючий та витіснений афект об'єктивувався та отримував розрядку [5]. Пізніше ідея катарсису поширилася і на поняття агресії під час дослідження можливості нівелювання її у процесі терапії та виховання. Дж. Доллард висловив припущення, що придушення будь-якого акту агресії являє собою фрустрацію, яка й збільшує потяг до агресії; здійснення акту агресії повинно знижувати фрустрацію [3]. Однак таке зниження є короточасним, високою є вірогідність того, що знову виникне фрустрація.

Ідею катарсису через агресію покладено у гіпотезу, за якою корисним вважають перегляд фільмів та сценічних постановок, де відтворено сцени агресії, оскільки глядач, спостерігаючи їх, вивільняється від агресивних тенденцій. Тут важливо розрізняти агресивні тенденції, які начебто нівелюють телевізійні сцени насилля, та агресивну дію, яку пропагує телебачення як взірць поведінки.

Агресивна дія безпосередньо пов'язана з переживанням гніву, афекту. Психоеаналітик Ральф Р. Грінсон вказує на зв'язок афектів з опором суб'єкта, що виникає під час аналітичної роботи [6]. На його думку, афекти є виразом опору. Е. Фромм вказує на захисну характеристику агресії, що виникає як реакція суб'єкта на спробу позбавити його ілюзій [7]. Така позиція співзвучна з концепцією З. Фрейда, за якою феномен опорів розглядався насамперед як реакція клієнта на спробу психоаналітика доторкнутися до його «витіснених» психологічних проблем [5]. Тому агресія може стосуватися опорів суб'єкта, що виникають як реакція на фруструючу ситуацію. Опори – це динаміка енергетики, стримування такої активності, яка є неприйнятною для ідеалізованого «Я», оскільки може розвінчати його фіктивність. Ідеалізоване «Я» проявляється у викривленнях як деструктивні та агресивні тенденції. На допомогу йому приходять захисти, що відшукують можливість вийти назовні імпульсові, який є під опорами, і та-

ким чином зменшити напругу. Тому захисні тенденції психіки часто супроводжує агресивна поведінка.

Оскільки феномен агресії ґрунтується на взаємозв'язку лібідних і мортидних тенденцій, то можуть виникати амбівалентні почуття суб'єкта до своїх близьких і до самого себе, що екстраполюється згодом на інших людей. Амбівалентне ставлення з'являється у ранньому дитинстві і має своїм джерелом тяжіння татуйованого порядку, що пов'язані з «комплексом Едіпа» до близьких людей (батьків). Емоційне єднання з такими людьми сприяє формуванню «умовних цінностей», які мають індивідуально-неповторний характер та супроводжують суб'єкта у житті. Тому агресія пов'язана з «умовними цінностями», оскільки агресивні тенденції найчастіше беруть свій початок із дитинства як форма наслідування поведінки визначних людей. Важливого значення у цьому контексті набувають особливості виховання у сім'ї. Так, діти, чий батьки часто використовують покарання як метод виховання, виявляють подібні агресивні форми поведінки у стосунках з іншими людьми та стають самі агресивнішими. Встановлено взаємозв'язок між відсутністю одного з батьків у сім'ї та рівнем агресивності, ризик виникнення якої підвищується. Оскільки «умовні цінності» обслуговують захисну систему, що суб'єктивно інтегрує психіку у напрямі «до сили», вони тісно пов'язані з функціонуванням ідеалізованого «Я».

Якщо під час психокорекційної роботи така ідеалізація розвінчується, у суб'єкта виникають опори у вигляді агресії. Невідкоректований суб'єкт схильний деструктивно реагувати та діяти замість того, щоб переглянути власну поведінку та життєві цінності. Така агресія може посилюватися почуттям провини, яке не завжди усвідомлюється, однак змушує людину шукати виправдань власної агресивності, яка посилюється також почуттям ненависті, що шукає виходу в руйнівних діях.

Якщо «умовні цінності» зумовлюють дію захисних механізмів, які можуть мати базовий або ситуативний характер, то агресивність, котра завжди супроводжує особистісну проблематику (яку маскують захисти) також може набувати ситуативного або глобального характеру. Агресія як реакція на актуальну ситуацію може проявлятися під впливом ситуативних факторів (втома, спека, фізичне нездужання) або як інструмент впливу, виявляється у будь-яких формах і найчастіше є швидкоплинною. Глобальна агресія охоплює особистість і показує будь-який її поведінковий акт у явній або прихованій формі.

Таким чином, агресія – це енергетика, в якій поєднуються різноспрямовані імпульси добра і зла, яку неможливо нівелювати, глобально змінити та переорієнтувати. Суб'єкт усвідомлює агресивні потяги, але не усвідомлює їх енергетичної детермінації, тому зберігається спонтанна тенденція об'єктивування її у поведінці. Агресія пов'язана з лібідними аспектами, які поряд з агресивними тенденціями супроводжують суб'єкта упродовж його життя. Психокорекція допомагає вивільнити конструктивний потенціал особистості з-під утисків агресії (руйнації) та невинного інфантилізму, який блокує наближення до ідеалу «Я». Важливо розуміти, що усвідомлене спрямування деструктивної енергетики не знімає її дієвості, однак послаблює її імперативність.

Останнє відкриває можливість приєднання її до конструктивних намірів суб'єкта, що гармонізуються з реальними вчинками, спрямованими на добро та конструктивну взаємодію. За таких умов суб'єкт захищає себе від психологічно руйнівних дій, які призводять до самотності та ускладнюють процес самореалізації. У подоланні агресії велику роль відіграє когнітивний аспект – здатність зрозуміти, об'єктивно оцінити результат деструктивних учинків, а також розвиток шляхів сублимації та творчої діяльності, яка має оздоровчий ефект, сприяє особистісному зростанню та оптимізації взаємин з іншими людьми.

-
1. Berkowitz L. Aggression: Its causes, consequences, and control / Leonard Berkowitz; by L. Berkowitz. – New York, McGraw-Hill, 1993. – 485 p.
 2. Див.: Buss D.M. The evolution of desire Strategies and human mating / David M. Buss; (revised ed.). – 2003. – NY: Free Press.
 3. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2 т. / Хайнц Хекхаузен; под ред. Б.М. Величковского. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – С. 38.
 4. Бандура А. Теория социального научения / Альберт Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
 5. Фрейд З. Влечения и их судьбы / Зигмунд Фрейд. – Минск: Попурри, 1997. – 606 с.
 6. Гринсон Р.Р. Практика и техника психоанализа / Ральф Р. Гринсон. – Новочеркасск, 1994. – 340 с.
 7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм. – М., 1994. – С. 8-11.

Гарасимив Т.З. Феномен агресии: философско-правовой аспект.

Статья посвящена одной из основных проблем философии права, а именно феномену агресии. В частности, определяются ее причины и прояв-

лення в соціальному та індивідуальному аспектах. Делается ударение на решении фундаментальной проблемы общественной науки: как устранить факторы, порождающие агрессивные действия человека. Проанализированы факторы, влияющие на агрессивный характер поведения личности и ее проявления.

Ключевые слова: феномен, агрессия, личность, причины агрессии, проявления агрессии, детерминанты агрессии, социальные факторы, индивид, индивидуальные факторы, фундаментальная проблема, становление личности, последствия агрессии.

Harasymiv T.Z. Aggression Phenomenon: Philosophical and Legal Aspects.

This article deals with one of the main problems of the philosophy of law, the phenomenon of aggression in particular. Special attention is paid to its causes and its manifestations from the social and individual point of view. The author lays the stress on the solution of the fundamental problem of the social science: how to eliminate the factors leading to aggressive actions of a human. The factors affecting aggressive behavior of a person and its manifestations are analyzed.

Key words: phenomenon, aggression, personality, aggression cause, aggression manifestation, determinants of aggression, social factors, individual, individual factors, fundamental problem, individual personality formation, determination, aggression consequences.

Стаття надійшла 6 листопада 2012 р.

УДК 340.1

Д.О. Єрмоленко

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Досліджуються сучасні уявлення про правове виховання молоді в широкому та вузькому значеннях, визначається співвідношення понять «правове виховання молоді» та «формування правової свідомості молоді», аналізуються основні особливості (ознаки, характерні риси) правового виховання молоді.

Ключові слова: правове виховання молоді, правосвідомість молоді, формування правової свідомості молоді, основні особливості правового виховання молоді.

Постановка проблеми. Соціально-економічні трансформації українського суспільства, завдання розбудови демократичної, соціаль-